

мували підтвердження в наступних працях. Жодна зі згаданих робіт не повинна бути відкинута – всі вони зберігають історіографічний інтерес, всі вони, кожна в своєму роді та ступені, сприяли наближенню до істини наших уявлень про грецьку колонізацію даного регіону.

1. Археология СССР. Античные государства Северного Причерноморья. М., 1984. 2. Блаватский В.Д. Архаический Боспор // МИА. 1954. № 33. 3. Блаватский В.Д., Кошеленко Г.А., Кругликова И.Т. Полис и миграция греков // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Тбилиси, 1979. 4. Боспорский феномен: колонизация региона, формирование полисов, образование государства. Ч.1. СПб., 2001. 5. Брашинский И.Б., Щеглов А.Н. Некоторые проблемы греческой колонизации // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Тбилиси, 1979. 6. Виноградов Ю.А. К проблеме полисов в районе Боспора Киммерийского // Античный мир и археология. Вып. 9. Саратов, 1993. 7. Виноградов Ю.А. Некоторые дискуссионные проблемы греческой колонизации Боспора Киммерийского // ВДИ, 1995, №3. 8. Виноградов Ю.А. Греческая колонизация и греческая урбанизация Северного Причерноморья // Stratum plus, 1999, №3. 9. Виноградов Ю.А. Боспор Киммерийский // Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху. СПб., 2005. 10. Виноградов Ю.А. Концепция греческой колонизации Боспора в трудах В.Ф. Гайдукевича // Проблемы изучения античной археологии Северного Причерноморья. Материалы научной конференции. СПб., 2005. 11. Виноградов Ю.Г. Полис в Северном Причерноморье // Античная Греция. Проблемы

развития полиса. Т. 1. Становление и развитие полиса. М., 1983. 12. Гайдукевич В.Ф. Боспорское царство. М.-Л., 1949. 13. Жебелев С.А. Возникновение Боспорского государства // Известия АН СССР. Отд-ние гуманитар. наук. 1930. №10. 14. Жебелев С.А. Северное Причерноморье. М.-Л., 1953. 15. Зубарь В.М., Зинько В.Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории // БИ, Вып. 12. Симферополь-Керчь, 2006. 16. Иессен А.А. Греческая колонизация Северного Причерноморья: её предпосылки и особенности. Л., 1947. 17. аллистов Д.П. Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи. Л., 1949. 18. Кошеленко Г.А. Греческий полис и проблемы развития экономики // Античная Греция. Т. 1. М., 1983. 19. Кошеленко Г.А., Кузнецов В.Д. Греческая колонизация Боспора (в связи с некоторыми общими проблемами колонизации) // ОАИБ. М., 1992. 20. Кузнецов В.Д. Ранние апокии Северного Причерноморья // КСИА. № 204. 1991. 21. Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья (критический очерк отечественных теорий колонизации). К., 1966. 22. Молев Е.А. Политическая история Боспора в VI-IV вв. до н.э. Нижний Новгород, 1997. 23. Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. Материалы 1 Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья. Тбилиси, 1979. 24. Шелов-Коведяев Ф.В. История Боспора в VI-IV вв. до н.э. // Древнейшие государства на территории СССР. 1984. М., 1985. 25. Яйленко В.П. Греческая колонизация VII-III вв. до н.э. по данным эпиграфических источников. М., 1982. 26. Яйленко В.П. Архаическая Греция // Античная Греция. Проблемы развития полиса. Т. 1. Становление и развитие полиса. М., 1983.

Надійшла до редколегії 15.04.09

В. Гончаревський, здобувач

## ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

*В статті досліджено основні варіанти використання цивілізаційного підходу в ході визначення соціокультурної ідентичності України сучасній вітчизняній історіографії.*

*This article is devoted to the research of the main lines of using civilization's theory to the search of social-cultural identity of Ukraine in modern Ukrainian historiography.*

Початок сучасного етапу розвитку української історичної науки, який розпочався з 90-х років XX століття, позначився поступовим відходом вітчизняних істориків від радянської історіографічної традиції, провідне місце в якій займала методологія теорії формацій. Цей процес зумовив собою потребу пошуку таких альтернативних до неї методологічних підходів, які мали б натовість також відповідати і її глобальному масштабові охоплення історії. У відповідності до цих критеріїв, значного поширення в якості новітнього методологічного підґрунтя вітчизняних історичних досліджень набув цивілізаційний підхід, вибір якого був зумовлений як власною альтернативністю до теорії формацій, так і більшою, у порівнянні з нею, методологічною толерантністю до поєднання з іншими підходами.

В плані застосування цивілізаційного підходу до вивчення Давнього, Середньовічного, Ранньомодерного, Нового та Новітнього періодів української історії, в сучасній вітчизняній історіографії набув широкого поширення також і напрямок, метою якого є визначення соціокультурної ідентичності України в кожному з цих періодів.

Актуальність історіографічної систематизації основних варіантів використання цивілізаційного підходу до окреслення соціокультурної ідентичності України пов'язана, перш за все, з посталою на сьогодні перед кожною країною світу, і Україною зокрема, необхідністю осмислення та обґрунтування свого цивілізаційного місця як в процесі власного історичного розвитку, так і в ході сучасних інтеграційних процесів світової глобалізації.

Слід відзначити, що тема історіографічного аналізу особливостей використання цивілізаційного підходу до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історичній науці є на даний час практично нерозробленою. Пов'язано це насамперед з тим, що цивілізаційний підхід, не дивлячись на свій досить тривалий час розвитку в науковому просторі західної історичної науки, в рамках української історіографії, з огляду на свою появу в ній лише на початку 90-х років

XX століття, виступає як порівняно сучасний методологічний напрямок, використання якого в працях вітчизняних істориків ще не стало до цього часу предметом належного історіографічного узагальнення та аналізу. Звідси основою наявної джерельної бази стали роботи, які відповідно не подають прямого висвітлення історіографічного аналізу моделей застосування цивілізаційного підходу, а натомість репрезентують своїм змістом його практичне використання вітчизняними істориками в ході визначення соціокультурної ідентичності України.

Метою даного дослідження є узагальнення та визначення на основі аналізу відповідних історіографічних джерел провідних варіантів використання цивілізаційного підходу в контексті визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії.

Розвиток цивілізаційного підходу, на противагу формаційній теорії, та прагнення вітчизняних науковців позбутися радянської історіографічної традиції, згідно якої Україна поставала як складова загальноросійського ("Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією") та загальносоюзного (в рамках історії СРСР) історичного процесу, співпало за часом з проголошенням нашою державою курсу на євроінтеграцію, у відповідності з чим найбільш широкого поширення в сучасній українській історіографії набула концепція європейської соціокультурної ідентичності України, де вона представлена як органічна складова історичного розвитку Європейської цивілізації.

Виходячи з цього, історіографічне позиціонування України як складової такої цивілізації, що соціокультурно співпадає з Росією, являє собою серед наявних робіт українських вчених наразі швидше виключення, проте і в цьому разі вже не Росія, а саме Україна постає її цивілізаційним центром [4, с. 159, 172; 16, с. 149 – 164; 18].

Одним з найбільш поширених напрямків обґрунтування належності України до Європейської цивілізації є концепція Середньої або Центрально-Східної Європи. Так, на думку ряду провідних вітчизняних істориків, регіон Центрально-Східної Європи, будучи інтелектуаль-

ною конструкцією, водночас являє собою з позицій історичної ретроспективи те місце, де здавна стикалися різні цивілізаційні потоки, що йшли зі сходу, заходу, півдня, півночі та створювали складну й неповторну ситуацію "пограниччя" культур, що відбивалася на розвитку як народів і країн регіону, так і Європейського континенту в цілому. З огляду на цю особливість, остання має усі підстави для самостійного вивчення як особлива зона формування єдиної Європейської цивілізації. Причому, як правило, відзначається те, що Україна входить до її соціокультурного ареалу "автоматично", тобто у відповідності з самими географічними координатами Центрально-Східної Європи, становлячи у відповідності з цим невід'ємну частину історичного розвитку цього регіону [7, с. 4, 7 – 8].

Широка популярність концепції Центрально-Східної Європи стала підґрунтям до організації дослідницьких гуртків та спеціалізованих друкованих видань. Так, наприклад, під керівництвом відомої вітчизняної дослідниці Н. Яковенко на базі Національного університету "Києво-Могилянська Академія" організоване Товариство дослідників Центрально-Східної Європи.

Поряд з цим силами Інституту історії України НАН України видається спеціальний часопис "Україна в Центрально-Східній Європі", в якому висвітлюються різні історичні, історіографічні, соціально-економічні та інші аспекти означеного регіону. Зокрема у передмові до першого видання збірника, його відповідальний редактор академік В. Смолій, відзначаючи як факт процес інтеграції української історичної науки у русло загальноєвропейської історіографії, вказує на те, що Україна на сторінках часопису постає не в якості буферного плацдарму між Сходом і Заходом, а повноправним політичним суб'єктом – творцем відповідного цивілізаційного мікроклімату в центрально-східному регіоні Європейського континенту [19, с. 5].

Іншим прикладом обґрунтування європейської цивілізаційної ідентичності України є визначення її, в контексті так званих фронтір-студій, як східної частини Великого Кордону Європи на межі із Степом, що є досить широко розробленою в працях відомих вітчизняних істориків Л.Л. Залізняка, В. Брехуненка, С. Леп'явка та ін. Причому, під впливом поширення ідей концепції С. Хантінгтона про маргінальний статус територій, які знаходяться на стику великих цивілізацій, Україна, як один з форпостів Великого Кордону Європи, постає в рамках цього напрямку вже не як безсумнівна складова цивілізаційного простору Європи, а натомість як перехідна територія "між Сходом і Заходом", що має відповідний міжцивілізаційний (маргінальний) статус [1, с. 454, 468; 5, с. 103; 10; 11].

Найбільш помітний вплив на поширення ідеї міжцивілізаційного статусу української території справила концепція історії України академіка О. Прицака, що була викладена у серпні 1990 року на I Конгресі Міжнародної асоціації українців у м. Києві. Проте сам її неоднозначний характер викликав, відповідно, і різні її тлумачення та подальший, подекуди навіть відмінний від свого початого варіанту, розвиток у власних дослідженнях українських істориків. В цьому контексті можна виділити декілька підходів до інтерпретації міжцивілізаційної соціокультурної ідентичності України: 1) Україна є маргінальною, перехідною, територією між Сходом і Заходом; 2) Українська історія формувалася як результат синтезу Східних і Західних цивілізаційних впливів; 3) Україна, як результат синтезу соціокультурних впливів Сходу і Заходу являє собою унікальну цивілізацію.

Перший з названих підходів здобув свій найбільш докладний розвиток в роботах авторського колективу за участю відомих вітчизняних вчених В.Г. Кременя, Д.В. Табачника та В.М. Ткаченка. В своїй концепції соціоку-

льтурної ідентичності України дослідники виходять з того, що питання про самовизначення України у світовій співдружності саме по осі "Схід – Захід" або "Європа чи Євразія" нині є одним із найактуальніших.

Пов'язано це, як відзначають вчені, із самою суттю історичного буття України як "пограничної землі" між кочовим Степом і осілим Лісостепом, де в свою чергу всі державні утворення розвивалися, на пограниччі впливу християнських цивілізацій – візантійської православної і римської західної. З іншого боку, дотримуючись цивілізаційного підходу в його інтерпретації британським мислителем А.Дж. Тойнбі, дослідники характеризують період української історії після Переяславських угод 1654 р. і до нашого часу як домінуючий вплив російської православно-християнської цивілізації [8, с. 16, 30 – 31].

В основі обґрунтування концептуальних положень вчених полягає ідея академіка О. Прицака про те, що Україна протягом свого історичного розвитку становила перехрестя багатьох культур і релігій. Звідси, розташована між світами греко-візантійської та західної культур, Україна, як законна частина їх обох, намагалася протягом своєї історії поєднати ці дві традиції в одну живу синтетичну модель, наближаючись до цього синтезу у великі епохи своєї історії – в період Київської Русі та козацьких XVII ст. Проте, хоч ці епохи були багаті на потенціальні можливості та часткові досягнення, в обох випадках, як відзначають дослідники, остаточний синтез завдав невдачі. У відповідності з цим, основним завданням подальшого історичного розвитку України є вирішення проблеми збалансованості та гармонізації відносин як з Росією, так і з Заходом [8, с. 14, 46, 81; 17, с. 59].

Цю думку також висловлював свого часу і академік І.Ф. Курас, маючи на увазі актуальність сучасного осмислення цивілізаційної історії України. За словами науковця, незалежна Україна практично заново будує свою цивілізацію, з огляду на що неабиякої важливості в цьому процесі набуває завдання, свого часу окреслене ще В. Липинським, про необхідність синтезу в соціокультурному просторі України і Сходу, і Заходу, що передбачає передусім гармонізацію в собі культурних надбань цих двох цивілізацій [9, с. 4 – 8].

Засадничою основою прибічників другого підходу в розумінні міжцивілізаційного статусу України є положення про те, що саме синтез Східних та Західних впливів і виступає по суті діалектичним рушієм її історії. Найбільш докладний свій розвиток ця візія історичного поступу України отримала в працях відомого вітчизняного історика Н.М. Яковенко.

В цілому погоджуючись з тим, що "азійський Схід" та "європейський Захід" являють собою те тло, де розгортаються події української історії, Н.М. Яковенко ставить собі на меті наповнити конкретним змістом як ці поняття, так і саму концепцію України як цивілізаційного перехрестя "між Сходом і Заходом".

В цьому процесі, як відзначає дослідниця, єдино можливим методологічним підходом до історії України, яка містить в собі відповідно досить різні соціокультурні витоки, має стати визначення основи її цивілізаційної вкоріненості та, зокрема, центру міжцивілізаційного синтезу, яким в її концепції виступає первинне Київське протоукраїнське ядро. Саме воно, як відзначає вчена, відігравало роль своєрідного центру тяжіння, до якого й приєднувалися та поступово зливалися українські регіональні етнічні одиниці, формуючи тим самим усталені в XX ст. обриси території України та відповідну ним єдину усвідомлювану цілісність.

Лише беручи до уваги цей – зсередини України – погляд на історично-культурне докільля можна, за словами дослідниці, збагнути внутрішню тканину української культури в широкому розумінні – від побутових навичок до способу вираження в соціумі та політичних чинах.

Відкидаючи таким чином тезу про соціокультурну "розколотість" України як цивілізаційного пограниччя, Н.М. Яковенко вказує, натомість, на приклади міжцивілізаційного синтезу в ході української історії. За висновком вченої, окреслене розмаїття переплетень західної ("європейської") та східної ("азіатської") цивілізацій наповнювало стару українську культуру таким строкатим багатоголоссям, що в ньому наразі в сучасний період подекуди навряд чи можливо відокремити "власне" від набутого [22, с. 14–26].

Підґрунтям для формування третього підходу до визначення соціокультурної ідентичності України, у відповідності з яким вона виступає як унікальна цивілізація, стала думка, свого часу висловлена ще на початку 1990-х років академіком О. Прицаком про те, що в результаті історичної зміни та зникнення державних утворень і цивілізацій з просторів України, саме цивілізація українська *par excellence* стала протягом двох останніх століть головною, а то й панівною на всій теперішній українській території. Таким чином, в контексті конкретизації наукового простору української історії, предметом історії України має виступати візія історичних процесів, що призвели до зникнення на українській території цілої низки цивілізацій, а з іншого боку до їх інтеграції в українській національній спільноті цивілізації-держави [17, с. 60].

Слід сказати, що не останню роль в ході поширення ідеї "української цивілізації" в українській історичній науці зіграли й політичні процеси, метою яких було прагнення "радикального" розведення української та російської історії, а також відповідне їм формування як сучасного наукового "національного міфу", так і звичайної, досить поширеної в перші часи незалежності, історичної міфотворчості, які наразі виступали засобами для згуртування нації довкола нових перспектив історичного поступу, що виникли після отримання Незалежності.

Проте, не дивлячись на свій "радикальний" образ на початку 1990-х років ХХ ст., подальший розвиток ідеї про цивілізаційну ідентифікацію України як унікального соціокультурного утворення, викликавши численні дослідження історичного, історіографічного, мовно-лінгвістичного, політологічного тощо характеру, довів на сьогоднішній момент її історіографічну конструктивність, згуртувавши навколо питань розробки концепції "української цивілізації" ряд провідних українських науковців.

На думку деяких сучасних вітчизняних дослідників, саме, колись здавалося б неприродне, поєднання національного та цивілізаційного вимірів історичного процесу є наразі характерною ознакою новітньої постмодерної цивілізації, яка не тільки не заперечує національні, в тому числі й етнічні, особливості функціонування та розвитку, а навіть навпаки, до певної міри сприяє їх збереженню та актуалізації [20, с. 263–264; 21].

З іншого боку, співставлення національних та цивілізаційних процесів в контексті їх постмодерного поєднання стало можливим також і завдяки наявній історіографічній ситуації в розвитку цивілізаційних студій. Пов'язано це з тим фактом, що сьогодні цивілізаційний аналіз нагадує швидше дерево, гілками якого виступають дослідницькі напрямки і проекти, де поняття цивілізації виконує переважно інструментальну функцію. Яскравою ілюстрацією тут виступає виникнення та рівноправне існування його різних визначень, серед яких поняття людської, світової, локальних, регіональних тощо цивілізацій, а також їх виділення на основі хронологічного (антична, середньовічна і т.д.), еволюційно-технологічного (землеробська, індустріальна і т.д.), геополітичного (східні, західні і т.д.), етнонаціонального (слов'янська, арабська і т.д.), релігійного (християнська, мусульманська і т.д.) тощо чинників.

Співвідношення національного та цивілізаційного компонентів в українському соціокультурному просторі схилиє деяких дослідників до визначення в цьому взаємовідношенні пріоритету саме цивілізаційного. Так, за словами історика О.М. Майбороди, український етнокультурний простір формувався за участі представників різних цивілізацій, а тому усвідомлення населенням України своєї національної ідентичності вирішальною мірою визначатиметься саме цивілізаційним вибором, адже ані європейська, ані євразійська ідентичності не виражені у ній достатньо чітко для того, щоб співвіднести їх з тою чи іншою цивілізаційною приналежністю [12, с. 72, 74].

Іншими словами, соціокультурна ідентичність України, яка постає на межі цивілізаційних впливів Сходу і Заходу, Півночі та Півдня може трактуватися як цивілізаційний простір їхнього синтезу (Н.М. Яковенко), або, натомість, з рівним правом може бути інтерпретованою як унікальна цивілізація, що постала в результаті такого синтезу, увібравши та розвинувши в собі протягом власного історичного поступу всі складові "прийшлих" соціокультурних впливів в межах власної цивілізаційної цілісності.

Як на один з формоутворюючих цивілізаційних чинників України, вітчизняні історики вказують на існування релігійно-світоглядної основи її соціокультурної унікальності, в ролі якої виступає культурно-історичний феномен українського православ'я [2, с. 31–35; 6, с. 43].

Цивілізація, за словами дослідника М. Михальченка, може як збігатися з національними кордонами, так і виходити за них та навіть охоплювати цілу Землю як світова чи людська цивілізація. У відповідності з цим, вчений визначає українську цивілізацію як осередкову, або мікроцивілізацію, що зароджувалася, починаючи з часів Київської Русі як українська етнічна цивілізація, а в Новітній період своєї історії трансформувалася в українську політичну цивілізацію.

Можливість такого визначення полягає перш за все в тому, що на початку ХХІ століття склалася нова конфігурація цивілізацій, яка не вкладається у формулу "західна – незахідні цивілізації". Пов'язано це з тим, що процес глобалізації всесвітньої цивілізації супроводжується регіоналізацією цивілізацій, створенням нових субрегіональних цивілізацій, які класифікуються за релігійним, економічним, політичним та іншими критеріями, а також сплеском активності самих локальних цивілізацій на державній та етнічній основах: держави-цивілізації, етноси-цивілізації тощо [13, с. 20–21, 25; 14, с. 63, 68, 72; 15, с. 29–31].

Подальший розвиток цієї ідеї було здійснено авторами "Цивілізаційної історії України", які в своїй роботі виходили з положення про те, що кожна нація – це унікальна цивілізація. Вказуючи поряд з цим, що навіть в енциклопедичних виданнях таких термінів як "цивілізація (або цивілізації) в Україні" чи "Українська цивілізація" не існує, в дослідженні, що обумовлено таким методологічним підходом, розглядаються такі соціокультурні утворення як українська козацька цивілізація, українська цивілізація в Російській імперії, Речі Посполитій та Габсбурзькій монархії, українська цивілізація в ХХ столітті тощо [3, с. 10–14].

Узагальнюючи підсумки проведеного дослідження, можна виділити головні підходи до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії, обґрунтування яких здійснюється вітчизняними істориками на основі використання цивілізаційної методології.

Як такий, що найбільш інтенсивно розвивається, виступає напрямок обґрунтування європейської соціокультурної ідентичності України, згідно якого вона постає або як безпосередньо складова Європейської цивілізації, або як

складова Центрально-Східної Європи, або як окраїна Східного (Великого) Кордону Європейської цивілізації.

Поряд з цим підґрунтям до сучасного процесу євроінтеграції виступає і визначення України як маргінальної, перехідної, території між Сходом і Заходом, яке сформувалося у вітчизняній історіографії як під впливом власних традицій (В. Липинський, І. Лисяк-Рудницький), так і під впливом сучасних концепцій С. Хантінгтона та О. Прицака. Тут, як правило, вказується і на традиційне ще з радянських часів тлумачення слова "Україна" як "окраїна, пограниччя".

Альтернативним до цього підходу є напрямок окреслення України як соціокультурно розташованої між Сходом і Заходом, що має досить широку традицію в українській історичній, історіософській, геополітичній тощо думці. Основною причиною поділу його на ряд паралельних ліній розробки стало питання про наявність та наслідки цивілізаційного синтезу Східних і Західних впливів як на території України, так і в контексті її історичного розвитку.

Найбільш популяризовано виступає наразі концепція маргінального, перехідного, статусу України, у відповідності з якою її територія постає місцем міжцивілізаційної взаємодії, а подекуди й відкритого міжцивілізаційного зіткнення. В результаті цього сама соціокультурна розколотість її території і зумовила своєю чергою полярність цивілізаційних орієнтацій протягом її історичного розвитку, що й стало головною перепорою на шляху до остаточного міжцивілізаційного синтезу на її теренах Східних і Західних впливів.

Поряд з цим прибічники другого підходу виходять з того, що саме наявність міжцивілізаційного синтезу Сходу і Заходу на українській території і стала головним діалектичним рушієм її подальшої історії. Проте в своїх роботах вони не виділяють Україну з огляду на це як особливе соціокультурне утворення, а натомість використовують поняття історичного розвитку цивілізацій на українській території.

В той час визначення третього підходу саме і стало можливим завдяки окресленню міжцивілізаційного синтезу на території України як основної причини, що дає можливість виділення України як унікальної цивілізації, що суміщає в своєму соціокультурному просторі цивілізаційні надбання і Сходу, і Заходу.

Виходячи з результатів проведеного дослідження, перспективи подальшого використання цивілізаційного підходу до визначення соціокультурної ідентичності України в сучасній вітчизняній історіографії необхідно пов'язати, перш за все, з поступовим відходом від надмірної політизації цієї проблеми та, натомість, потребою формування власних варіантів інтерпретаційного застосування концептуальних положень теорії цивілізацій, де відправною точкою аналізу сучасного цивіліза-

ційного різноманіття має стати Україна та її власна соціокультурна специфіка. Цей процес, своєю чергою, вимагає відповідного вироблення в рамках національної історіографії авторських підходів до поняття цивілізації, плюралістичний характер визначення якого закладений у самій цивілізаційній методології.

1. Брехуненко В. Типологія Степового Кордону Європи і перспектива дослідження історії східноєвропейських козацтва / В. Брехуненко // Україна в Центрально-Східній Європі (з найд. часів до кін. XVIII ст.). – Вип. 6. – К.: Ін-т історії НАНУ, 2006. – С. 453 – 486.
2. Глотов Б.Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: [монографія] / Борис Борисович Глотов. – Д.: Дніпропетровський регіональний ін-т управління УАДУ при Президентові України, Вид-тво "Моноліт", 2002. – 218 с.
3. Горелов М.Є. Цивілізаційна історія України: [нарис] / Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – 632 с.
4. Залізняк Л. Від склавинів до української нації: [монографія] / Леонід Залізняк. – К.: Бібліотека українця, 2004. – 242 с.
5. Історія українського козацтва: [науково-популярне видання]: нариси у 2 т. / редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Вид. Дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – Т. 1. – 2006. – 800 с.
6. Історія української культури: у 5 т. / [гол. ред. Б.Є. Патон]. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 1. Історія культури давнього населення України / [Ю.С. Асєєв, В.Д. Баран, І.А. Баранов та ін.]; ред. П.П. Толочко. – 2001. – 1134 с.
7. Історія Центрально-Східної Європи: [посіб. для студ. іст. і гуманіт. ф-тів ун-тів] / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів: Львівський нац. ун-т імені Івана Франка, 2001. – 660 с.
8. Кремень В.Г. Україна: проблеми самоорганізації: у 2 т. / Кремень В.Г., Табачник Д.В., Ткаченко В.М. – К.: Промінь, 2003. – Т. 1. Критика історичного досвіду. – 2003. – 384 с.
9. Курас І.Ф. Цивілізаційне місце України в сучасному світі / І.Ф. Курас // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 4 – 8.
10. Леп'яко С.А. Великий Кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.): [монографія] / Сергій Анатолійович Леп'яко. – Запоріжжя: РА "Тандем – У", 2001. – 64 с. – (Запорозька спадщина; Вип. 12).
11. Леп'яко С. Українське козацтво і теорія Великого Кордону / С. Леп'яко // Козацька спадщина: [альманах]. – Нікополь: Дніпропетровськ: Пороги, 2005. – Вип. 2. – С. 36 – 59.
12. Майборода О.М. Українська самоідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії / О.М. Майборода // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – Т. 2. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – С. 71 – 74.
13. Михальченко М. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? / М. Михальченко, Ю. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6 (21). – С. 18 – 28.
14. Михальченко М.І. Українська осередкова цивілізація: методологічний аспект аналізу / М.І. Михальченко // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 63 – 76.
15. Михальченко М. Українська цивілізація: логіка, закономірності та курйози становлення / М. Михальченко, З. Самчук // Актуальні проблеми внутрішньої політики: [науковий журнал] / [ред. О. Рафальський]. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Вип. 4. – С. 29 – 31.
16. Павленко Ю.В. Походження та цивілізаційна ідентичність українського народу / Ю.В. Павленко // Collegium. – 2004. – № 15. – С. 149 – 164.
17. Прицак О. Що таке історія України? / О. Прицак // Слово і час. – 1991. – № 1. – С. 53 – 60.
18. Теплицький Ю.М. Від Київської Русі – до суверенної України: цивілізаційна спадкоємність: [навч. посіб.] / Юрій Михайлович Теплицький. – Луґанськ: Вид-во СНУ, 2000. – 352 с.
19. Україна в Центрально-Східній Європі. Студії з історії XI – XVIII століть / [відп. ред. В. Смолій]. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2000. – 463 с.
20. Шкляр Л.М. Етноси та нації в процесі змін цивілізаційних парадигм / Л.М. Шкляр // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект: зб. наук. пр. – К., 2004. – С. 252 – 264.
21. Шкляр Л.Є. Нація в умовах "розколотості" цивілізації / Л.Є. Шкляр // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – Т. 2. – К.: ТОВ УВПК "ЕксОб", 2006. – С. 207 – 219.
22. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України: [монографія] / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

Надійшла до редколегії 13.04.09

Г. Гордієнко, асп.

## МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВАЛІДІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В УРСР В 1944–1948 РОКАХ

*The living conditions of invalids of the Patriotic War (during the war and post-war periods) are investigated in the article. The efficiency of measures taken by the Soviet State aimed at social welfare of invalids, front-line soldiers are analysed.*

*В статті досліджено матеріально-побутові умови життєдіяльності інвалідів Вітчизняної війни в роки війни і повсюдний період. Проаналізовано ефективність заходів радянської держави, спрямованих на соціальне забезпечення інвалідів-фронтовиків.*

Усі військові конфлікти супроводжуються появою великої кількості покалічених як фізично, так і духовно людей. Але Велика Вітчизняна війна, найкривавіша складова Другої світової війни, призвела до небаченого зростання числа інвалідів. Сотні тисяч ще недавно здо-

рових і повноцінних чоловіків повернулися з фронту в міста і села України. Це були, в основному, вчорашні молоді люди – ще кілька років, або навіть місяців тому сильні, здорові, зі своїми життєвими планами. Період їхньої адаптації до свого інвалідного становища, до